
СКРИПАЙ Т.М.,
аспірантка кафедри початкової і
дошкільної освіти, Полтавський
національний педагогічний
університет
імені В. Г. Короленка,
м. Полтава

ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВА КУЛЬТУРА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У ВИМІРАХ ПСИХОЛОГІЧНИХ ТЕОРІЙ

У статті на основі аналізу психологічних теорій емоцій та волі висвітлюється сутність поняття «емоційно-вольова культура» в контексті професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів. З'ясовано важливість формування емоційно-вольової культури у процесі професійної підготовки майбутніх педагогів початкової школи. Визначено складові емоційно-вольової культури особистості вчителя.

Ключові слова: професійна підготовка, професійно-педагогічна культура, емоції, воля, психологічні теорії емоцій і волі, емоційно-вольова культура, майбутні учителі початкових класів, складові емоційно-вольової культури.

В статье на основе анализа психологических теорий эмоций и воли освещается сущность понятия “эмоционально-волевая культура” в контексте профессиональной подготовки будущих учителей начальных классов. Выяснена важность формирования эмоционально-волевой культуры в процессе профессиональной подготовки будущих педагогов начальной школы. Определенно составляющие эмоционально-волевой культуры личности учителя.

Ключевые слова: профессиональная подготовка, профессионально-педагогическая культура, эмоции, воля, психологические теории эмоций и воли, эмоционально-волевая культура, будущие учителя начальных классов, составляющие эмоционально-волевой культуры.

In the article on the basis of analysis of psychological theories of emotions and will essence of concept "emotionally-volitional culture" is illuminated in the context of professional preparation of future teachers of initial school. Importance of forming of emotional-volitional culture is found out in the process of professional preparation of future teachers of initial school. Certainly constituents of emotionally-volitional culture of personality of teacher of initial school.

Key words: *professional preparation, professionally pedagogical culture, emotions, will, psychological theories of emotions and will, emotional-volitional culture, future teachers of initial school, constituents of emotional-volitional culture.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах реформування змісту національної системи освіти та інтеграції до Європейського співтовариства одним із першочергових завдань є підготовка висококваліфікованих педагогів, здатних творчо, самостійно, у контексті сучасних світових науково-методичних тенденцій здійснювати навчання і виховання учнів, постійно вдосконалювати методику та форми організації навчальної роботи, запроваджувати освітні інновації, спрямовувати зусилля на формування загальнолюдських культурних цінностей та морально-духовних пріоритетів, у достатній мірі володіти необхідними знаннями та досвідом у галузі наукової та методичної діяльності.

Основні вимоги до професійної підготовки педагогічних кадрів і рівня їх компетентності відображені в державних документах – Законі України «Про освіту», Законі України «Про загальну середню освіту», Державних національних програмах «Освіта» («Україна XXI століття»), «Діти України», Концепції національного виховання, Тимчасового положення про атестацію педагогічних працівників та ін. Реалізація визначених у цих документах завдань потребує розв'язання низки проблем, однією з яких є підготовка в нових соціокультурних умовах педагогів, які мають здійснювати ефективне формування особистості на засадах

загальнолюдських і національних морально-духовних цінностей. Потреба професійної підготовки такого вчителя актуалізує потребу вивчення наукових психолого-педагогічних теорій формування педагогічної культури.

Пріоритетним завданням у процесі професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів є формування сутнісних характеристик особистості педагога, що передбачають саморегуляцію, самовладання, самоконтроль та виявлення вольових якостей в оволодінні власною поведінкою; адекватне вираження власних емоцій та відповідне реагування на емоції інших; уміння управляти емоційним станом і емоційними реакціями; сприяти уникненню деструктивних проявів в умовах інформаційної насиченості та перевантаженості навчально-виховного процесу початкової школи. Важливе значення у розв'язанні вказаної проблеми має формування емоційно-вольової культури як важливої умови професійного становлення майбутніх учителів початкових класів.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. Теоретичні і практичні основи формування загальної і професійно-педагогічної культури майбутнього вчителя початкових класів детально досліджувалися у працях педагогів О. Абдуліної, Н. Бавченкова, М. Віленського, В. Гриньової, О. Дубасенюка, І. Зязюна, В. Кан-Калика, І. Пальшкової, О. Рудницької, Л. Хо-

мич та психологів Р. Бернса, Л. Колберга, А. Колбі, А. Маслоу, Е. Фромма, Н. Хаана, К. Юнга. Культура почуттів і шляхи її формування у вчителів початкової школи вивчалися дослідниками Л. Коваль, Т. Кононенко Г. Шевченко та ін. Великий внесок в обґрунтування психологічної культури майбутніх учителів початкових класів зробили учені Б. Ананьєв, Л. Божович, Л. Віготський, В. Віллонас, О. Дусавицький, Г. Костюк, П. Якобсон.

Вивчення особливостей емоційної регуляції та саморегуляції діяльності педагога загальноосвітньої школи першого ступеня висвітлені у працях О. Запорожця, О. Тихомірова, Д. Узнадзе, О. Чебикіна та ін., які розглядали форми, способи, засоби, шляхи формування культури емоцій і почуттів майбутніх учителів.

Різні аспекти проблеми формування емоційно-вольової культури майбутнього педагога частково обґрунтовані у дослідженнях сучасних науковців. Зокрема, психологічні механізми й умови формування культури емоцій студентів вищих закладів освіти розглядалися у дисертаційному дослідженні С. Колот, проблему професійної саморегуляції педагогічної діяльності обґрунтували дослідники Л. Березовська, О. Кучерявий; феномен виховання емоційної культури майбутніх вихователів дітей дошкільного віку вивчає О. Нечипорук; проблему формування емоційності педагогічної діяльності майбутніх учителів розглядала Л. Страхова, аналіз емоційного компоненту педагогічної діяльності відображений у дисертаційній роботі Н. Каськової; формування емоційної культури майбутніх учителів музики досліджують О. Лобач, І. Могилей, Л. Нікіфорова; формування емоційної культури майбутніх учителів у процесі вивчення педагогічних дисциплін вивчала І. Анненкова; виховання емоційно-вольової культури майбутнього спеціаліста в умовах вищої професійної освіти досліджував П. Анісімов, О. Кулеба та ін.

Однак нині недостатньо з'ясовані особливості формування цієї якості в студентів – майбутніх учителів початкових класів у процесі навчання у вищому навчальному закладі з позицій сучасних концепцій виховання, не досліджувались закономірності та механізми формування емоційно-вольової культури як професійно значущої якості особистості педагога. Актуальність формування емоційно-вольової культури як показника готовності до педагогічної діяльності та важливої умови професійного становлення майбутнього учителя школи першого ступеня зумовлює необхідність вивчення теоретичних та практичних аспектів досліджуваного нами явища у світлі психологічних теорій емоцій і волі.

Мета статті – проаналізувати сутність емоційно-вольової культури як важливої складової професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів у світлі психологічних теорій емоцій і волі.

Виклад основного матеріалу дослідження. У психології довгий час були відсутні системні дослідження, присвячені феномену емоційно-вольової культури особистості вчителя. У деяких дослідженнях вивчалися лише окремі її складові. У ряді досліджень емоційно-вольова культура особистості вчителя розглядається в контексті психологічної культури майбутнього фахівця, як важливої передумови педагогічної самореалізації і успішності професійної діяльності (Є. Ішутіна, В. Турянська), та такої, що поєднує розвиток і формування професійно важливих якостей, високої педагогічної компетентності та фахової спрямованості [9, с. 3]. Проте в науковій літературі недостатньо обґрунтована роль різних умов і чинників, які опосередковують розвиток емоційно-вольової культури особистості, як провідного компоненту успішного становлення учителя як управлінця, організатора і учасника сучасного педагогічного процесу.

Аналіз психологічних теорій емо-

цій та волі є невідемним компонентом вивчення досліджуваного нами явища. Вважаємо за необхідне розглянути погляди учених-психологів на сутність емоцій та волі як складових емоційно-вольової культури особистості майбутнього учителя початкової школи в історичному аспекті.

З розвитком психологічної науки дослідження теорій емоцій обґрунтовані ученими-психологами у теоріях їх походження: еволюційна Ч. Дарвіна, асоціативна В. Вундта, периферична Джеймса-Лагне, Кеннона-Барда, психологічна, інформаційна П. Симонова, біологічна П. Анохіна, фрустраційна, когнітивна, теорія диференційних емоцій К. Ізарда та ін. Розглянемо більш детально концептуальні положення тих теорій емоцій, які сприяють виходу на сутність досліджуваного нами феномену.

Важливою для нашого дослідження є периферична теорія Джеймса-Лагне побудована на припущенні, що емоції пов'язані з фізіологічними реакціями. Учений висунув гіпотезу про те, що емоції є наслідками почуттів, причинами виникнення яких є суто фізіологічні підґрунтя. Периферична теорія припускає, що людина може самостійно спрогнозувати свій емоційний стан. У. Джеймс наводить приклад такого явища: „спробуйте зранку мляво ходити з опущеними руками, зігнутою спиною та сумним обличчям – у вас насправді зіпсується настрій“ [4, с. 87]. У розумінні вченого-психолога, усунення негативних емоцій полягає у їх свідомій зовнішній ліквідації, докладаючи певних вольових зусиль, що є важливим елементом у структурі емоційно-вольової культури майбутнього педагога. Адже, у на нашу думку, такі професійні якості, що характеризують емоційно-вольову культуру, як самовладання, саморегуляція, самоактуалізація, самоорганізація передбачають здатність усувати негативні емоційні прояви та викликати позитивне емоційне реагування, спрямування власної педагогічної діяльності на отри-

мання ефективного результату у навчально-виховному процесі.

Розглядаючи психологічні теорії волі варто відзначити, що у зарубіжній психології розрізняють різні підходи до пояснення волі, що дозволяє розділити їх на 3 групи: емоційно-орієнтовані (представники Вундт, Рібо співвідносять походження волі до мотиваційного напрямку розвитку людини в середовищі); інтелектуально-орієнтовані (Мейман, Мюнстерберг гвізначають волю і емоції як сторони розумової діяльності людини); волюнтаристичні (Джеймс та ін. розглядають волю в якості головного регулятора психіки).

Російські учені XIX століття розглядали волю особистості в безперервному зв'язку з його практичними діями і вчинками. На цій основі вчений-фізіолог І. Сеченов [8] розробив принципово нову систему психології – вчення про довільну поведінку і волю людини. Дослідник пов'язує волю з процесом довільної свідомої саморегуляції. І. Сеченов вважав, що „воля – це діяльна сторона розуму та морального почуття; відповідно, прояв вольових якостей залежить від моральних рис характеру особистості“ [8, с. 121].

Регуляцію поведінки та психічних процесів вважав головним змістом поняття волі Л. Виготський, у розумінні якого воля – один із механізмів, що дозволяє людині контролювати власну поведінку, психічні процеси та мотивацію. За висловлюванням академіка І. Павлова, людина – це система яка сама себе регулює, виправляє і удосконалює. Відтак, психологічна саморегуляція здійснюється у процесі докладавання особистістю вольових зусиль, що контролюють її емоційну сферу.

Вагомими для нашого дослідження є вчення психолога Ю. Куля, який досліджував контроль емоційної сфери особистості як вольовий процес. Учений висунув припущення, що людина прагне викликати у себе деякі емоції, тоді як інші «небажані» емоції перешкоджають здійсненню певних дій, саме тому особистість може направля-

ти свій контроль на їх перешкоджання, недопущення. Ю. Куль наголошував на тому, що особистість повинна уникати довготривалої концентрації уваги на невдачах чи інших емоціях, що негативно позначаються на досягненні певної мети тощо. Ці показники та якості особистості ми розглядаємо складниками емоційно-вольової культури майбутнього учителя початкових класів та вбачаємо їх як самозаспокоєння, само-стимуляцію, оптимістичність тощо.

Досліджуючи генезис проблеми формування емоційно-вольової культури майбутніх учителів початкової школи, необхідно відзначити, що в основному приріст наукового знання йде в руслі досліджень, пов'язаних з вивченням психічних станів людини, емоційної і психічної напруженості, а також проблеми стресу і подолання його негативного впливу на професійну діяльність педагога (А. Деркач, Ф. Василюк, А. Генкін, Н. Левітов, А. Леонов, В. Медведєв, Е. Носенко, К. Платонов, Ю. Сосновікова, В. Якунін та ін.). Вчені відзначають наявність емоційної напруженості в діяльності учителя початкової школи, що супроводжується відчуттям загального дискомфорту, роздратованості, страху перед невдачами, втратою мотиваційної структури діяльності. До негативних емоцій, які перешкоджають успішній педагогічній діяльності Т. Сиріцо відносить страх і гнів, так як вони „спричиняють розгубленість, скутість, перешкоджають прояву творчої ініціативи, прагненню до інновацій, заважають налагодженню позитивного контакту з учнями класу“ [5, с. 403]. Схарактеризовані вище прояви емоційної напруженості призводять до зниження ефективності професійної діяльності і до її дезорганізації. Саме тому роботи учених 70-80 років минулого століття висвітлюють пошуки шляхів подолання негативного впливу психічної напруженості, стресів у професійно-педагогічній діяльності. Учені все більше уваги приділяли вивченню резервних можливостей розвитку компенсатор-

них функцій організму та пошуку шляхів подолання негативного впливу емоційного стресу на працездатність особистості учителя.

Емоційність учителя також виступає одним із найважливіших факторів впливу та взаємодії у навчально-виховній роботі початкової школи, що мобілізує учнів, спонукає їх до діяльності, активує навчально-пізнавальну та інтелектуальну діяльність. Однак, за даними експериментальних досліджень учених, найбільш висока емоційність виявлена у вчителів початкових класів, що пояснюється специфікою контингенту учнів, їх безпосередністю у вираженні почуттів.

Дослідниця Р. Рахматуліна під час проведення експериментальних спостережень відзначає, що у вчителів школи першого ступеня загальна експресивність вища, ніж у вчителів середніх та старших класів, що свідчить про їх відкритість та безпосередність висловлення почуттів у процесі спілкування з молодшими школярами. Тому важливим завданням вищої коли нині виступає формування і розвиток таких якостей як оптимізм, педагогічна емпатія, позитивний настрій тощо. До необхідних якостей дослідники відносять уміння самовладання, самоконтролю, уміння позитивно реагувати та невдачі та помилки у професійній діяльності, усунення негативних емоцій тощо. Саме ці якості, у нашому розумінні, є показниками сформованості емоційно-вольової культури майбутнього учителя школи першого ступеня.

На думку ученого Г. Нікіфорова невміння брати під контроль власні емоції може ускладнити професійне та повсякденне життя особистості: „надмірні емоційно насичені слова та вчинки можуть викликати роздратування в оточуючих, створити передумови для конфліктів“. Таким чином, у розумінні дослідника, нестача емоційного контролю може слугувати вагомою проблемою на шляху досягнення професіоналізму майбутнього фахівця. [5, с. 128]. Опанування навичками психологічної

саморегуляції як важливої структурної складової емоційно-вольової культури необхідне для правильного дозування психічного навантаження, що має вирішальне значення в забезпеченні оптимальної працездатності, мобілізації резервних можливостей особистості педагога в несприятливих, емоційно насичених, напружених специфічних умовах навчально-виховного процесу.

Дослідники відзначають, що головним недоліком у професійній підготовці студентів є невміння володіти собою, регулювати і контролювати своєю поведінкою. Це відбувається за умов, коли майбутній педагог знає методику викладання предметів, але не пізнав самого себе як суб'єкта педагогічної діяльності, свої можливості, рівень власної емоційності, вольових якостей. Відсутність у вчителя початкових класів вольових характеристик, уміння володіти собою неминуче приводить до прояву його нестриманості, дратівливості, неврівноваженості.

Ми вбачаємо одним із важливих завдань підготовки майбутніх учителів початкових класів формування професійних якостей і умінь, які б сприяли успішному виконанню педагогічних завдань. До таких особистісно-професійних якостей ми відносимо саморегуляцію, самозаспокоєння, самообмеження, емоційну стриманість, самоконтроль, самовладання, самозбереження, дисциплінованість, емоційну стійкість, що характеризують високий рівень сформованості емоційно-вольової культури майбутніх педагогів. У сферу якостей, що характеризують емоційно-вольову культуру, також входять цілеспрямованість, рішучість, сміливість, самовладання, наполегливість, самостійність, ініціативність та ін. Сучасного вчителя школи першого ступеня неможливо уявити без оволодіння такими якостями. Розвиток та наявність перерахованих вище характеристик майбутнього вчителя початкової школи є особливо важливим, оскільки він є виховним зразком для наслідування молодшими школярами. Однак, учи-

телеві початкових класів необхідно проявляти вольові якості у такій формі, аби не гальмувалася необхідна безпосередність, жвавість, емоційність і виразність процесу спілкування [6]. Психологічне тренування емоційної сфери, самовиховання почуттів, регуляція емоційних станів повинні стати природною, невід'ємною ділянкою лабораторії педагога.

У поглядах науковця О. Кучерявого провідне місце у професійному становленні майбутнього педагога належить саме емоціям: „емоції виконують регулюючу функцію у процесі організації та здійснення студентом професійної діяльності“ [7, с. 48.]. Емоційно-вольові утворення, на думку ученого виконують провідну стимулювальну функцію як у процесі розвитку духовно-професійної свідомості майбутнього фахівця, так і в процесі самоформування ним образу «Я-професіонал» на рівні саморозвитку духовно-професійної самосвідомості. Тому ефективність усвідомлення майбутнім педагогом такого образу, особистісної рефлексії у великій мірі залежить від створеного у вищому навчальному закладі освіти позитивного емоційного фону.

Дослідник П. Анісімов також відмічає, що емоційно-вольова культура майбутнього фахівця найінтенсивніше формується в умовах професійної підготовки, оскільки у навчально-виховний процес вищого навчального закладу включаються всі функціональні підсистеми цілеспрямованого розвитку, виховання і самовиховання [1, с. 48].

Таким чином, розглянуті нами психологічні теорії емоцій та волі дозволяють глибше уявити механізм формування та сутність емоційно-вольової культури майбутнього фахівця початкової освіти. Ми визначаємо емоційно-вольову культуру майбутнього учителя початкових класів складовою частиною загальної і професійно-педагогічної культури, системною характеристикою особистості педагога, яка передбачає соціально, онтологічно та внутрішньоособистісно детермінова-

ний рівень усвідомлення і функціонування професійно-особистісних якостей (стресостійкість, емоційно-вольова стійкість, наполегливість, витримка, емоційна стриманість, чуйність, толерантність, життєрадісність, високий рівень педагогічної емпатії, оптимістичність, дисциплінованість), уміння (самовладання, саморегуляція, самоконтроль, самоорганізація, самообмеження, самозаспокоєння, самокорекція, самооблізація, самостимуляція, само терапія та ін.) та здатність створення комфортного психоемоційного навчально-виховного середовища (позитивна атмосфера класу, створення ситуацій успіху, загальний оптимізм навчально-виховного середовища, емоційний відгук, позитивний настрій).

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок. Загальні аспекти проблеми формування

емоційно-вольової культури майбутніх учителів початкових класів в окремому розгляді і в цілісному системному взаємозв'язаному вивченні розглядалися вітчизняними і зарубіжними ученими як феномен розвитку сучасного педагога у суспільстві і є актуальними нині. Проаналізувавши різні підходи до розуміння емоційно-вольової культури та її складових, нами виявлено, що у психологічних дослідженнях існують різні підходи до означення емоцій та волі, механізмів розвитку емоційно-вольової регуляції поведінки особистості. Перспективи подальшого розвитку в напрямі зазначеної проблеми вбачаємо у глибокому вивченні та пошуці шляхів реалізації педагогічних умов формування емоційно-вольової культури майбутніх учителів початкових класів у сучасних вищих педагогічних навчальних закладах освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Анисимов П. Г. Воспитание эмоционально-волевой культуры будущего специалиста в условиях высшего профессионального образования : дисс... канд. пед. наук : 13.00.08 / Анисимов Павел Геннадиевич. – Академия федеральной службы охраны Российской Федерации – Орел, 2005. – 35 с.
2. Березовська І. В. Особливості розвитку вольових якостей студентів у навчально-професійній діяльності : автореф. дис... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Березовська Ірина Володимирівна. – Одеса., 2007. – 19 с.
3. Изард К. Э. Психология эмоций / К. Э. Изард. – СПб. : Питер, 2011. – 461 с.
4. Ильин Е. П. Эмоции и чувства. 2-е изд. / Е. П. Ильин – СПб. : Питер, 2011. – 783 с.
5. Никифоров Г. С. Самоконтроль человека / Г. С. Никифоров. – Л. : Издательство Ленинградского университета, 1989. – 192 с.
6. Кулеба О. М. Эмоциональная культура как компонент профессионально-педагогической культуры вузовского преподавателя / О. М. Кулеба // Теория и практика физической культуры. – 2007. – №2. – С.57–59.
7. Кучерявий О. Г. Професійне самовиховання у вищій школі: навч. посіб. / О. Г. Кучерявий. – К.: Освіта України, 2010. – 200 с.
8. Сеченов И. М. Избранные философские и психологические произведения / И. М. Сеченов. – М. : Учпедгиз, 1947. – 419 с.
9. Турянська В. Е. Психологічна культура як чинник успішності професійної діяльності майбутнього інженера-педагога : автореф. дис... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Турянська Вікторія Едуардівна. – Харків, 2009. – 17 с.